

Szellemi kiűtkeresés a Csereháton

Kevés olyan mostohán kezelt, elhanyagolt tája van hazánknak, mint az északi fekvésű Cserehát. Az utóbbi években kitüntetett figyelmet szentel e leszakadt régióknak elsősorban a szociológia tudománya. Társadalmunk legszegényebbjei, az itt élő cigányság vonták magukra a kutatók figyelmét. Úgy tűnik, mintha a velük kapcsolatos problémák megoldása is szociális természetű volna. Ha társadalmi szinten szóba kerül a szegénység eme sajátos változata, amely lenézettséggel, meg nem értettséggel is párosul, jóhiszeműen nem is gondolhatunk másra, mint hogy tennünk, segítenünk kell. E hozzáállás alapmotívuma nem kérdéses, ám esetünkben sokkal többről van szó. A csereháti romák fölkarolásának, fölemelésének ügye csak részben lehet szociális természetű. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy csak ebben gondolkodni súlyos hibának tekinthető: a szociális társadalmi adakozás hártó mechanizmus részünkről.

Nemigen születnek tanulmányok arról, hogy hazánkban kik azok, akik együtt élnek a cigányokkal és valamilyen szintű életközösséget képesek velük vállalni. Fölmerült-e valaha társadalomkutatók részéről az a kérdés, hogy kik voltak azok, akik valamiféle mintát adhattak a cigányoknak, valamilyen szinten sorsközösséget vállaltak velük? Nem kérdéses, hogy ez a réteg a falusi parasztság volt, akik hasonlóképpen a társadalmi ranglétra alsó fokán foglaltak helyet. Ma ezt a pozíciót teljes mértékben a cigányság tölti be. Az ő hajdani szomszédja már nem szomszéd, felkapaszkodott, életterét módosabbá tette, s igyekszik elfelejteni azt, hogy néhány évvel ezelőtt szomszédságában cigányok is éltek. A faluban rekedt cigányság magára hagyatottságában lehet-e folytatója a paraszti életformának és kultúrának, tudja-e folytatni az évszázados életformát, kialakított szokásokat és hagyományokat? Szeretnénk azt hinni, hogy a beolvadásnak, a társadalmi integrációnak lehet ez az útja a csereháti vidéken, hiszen ez egyben a probléma megoldásával lenne egyenlő.

Egyrésztől bonyolult és összetett problémának tűnik a cigányság problémája, másrésztől viszont a megoldás kézenfekvő és egyszerű: magunknak kell megváltoznunk, magunknak kell idomulnunk, s ahhoz, hogy előítéletünket leküzdjük, meg kell találnunk a módját annak, hogy életterünkben és gondolkodásunkban ismét megjelenjenek ők. Meglepő, hogy történelmünk milyen sok példát ad erre: elég ha csak az idegeneket befogadó, a cigányságot letelepítő s nekik munkát adó magyarságunkra gondolunk. A modern világgunkkal, a szédítő civilizációs irammal már magunk sem azok vagyunk, akik voltunk hajdanán. Leértékeltük szerepünket az értelmetlen hajszában, mely egyre inkább csak a fejlődő nyugati mintákat képes látni és átvenni. Ennek esett áldozatául a magyar vidék is. Merő konzervativizmusnak tűnik itt hagyományokról beszélni, s még inkább arról, hogy a tájnak megtartó ereje, lelke van, s számára teljesen mindegy, hogy kik azok, akik életet vállalnak benne, mert rájuk is hatni fog az a megmagyarázhatatlan jelenség, megtartó és formáló erő, ami most egyre inkább csak a cigánysághat. Furcsamód ők lettek örökösei évezredek kultúránknak.

Meglepő és elgondolkodtató az is, hogy az iskola intézménye sem képes kultúránk egyenes folytatására, s persze ebből következően az együttnevelésre sem. A nevelés és oktatás alapmotívuma, ennek vezérfonala is idegen mintákat igyekszik követni, nem azt, ami adva van, ami a táj és az ember közös együttese, nem ez a termés adja az éltető táplálékot, nem a saját kertünkben munkálkodunk és kívánjuk aratni a gyümölcsöt, hanem egészen más irányba tájékozódunk. Az intézményesített oktatás sem ezen alapszik, s nem kíván építeni arra az életformára, ami megvolt a paraszt és cigány ember között: igyekszik mindkettőtől mihamarább megszabadulni. Mindezek után kell-e azon csodálkoznunk, hogy a csereháti iskolák s az itt élő értelmiség sem érti, hogy valójában mi lenne a feladata az elcigányosodott településeken és iskolákban? Érthetetlennek és furcsának tűnik az újító kezdeményezés és pedagógiai innováció számukra, amihez kényszerűen próbálnak igazodni. Arról viszont, amivel valójában rendelkeznek, ami évszázadok óta a sajátjuk, ami természetesen integrált katolikust, evangélikust és izraelitát, ami lehetőséget adott arra, hogy a különböző nemzetiségek – közöttük a cigányság is – közösen éljenek és dolgozzanak, mit sem tudnak.

Az alábbi tanulmány sokkal inkább kulturális beállítottságú, s a csereháti cigányság problémáját is ezen a szinten igyekszik tárgyalni. Egyik alapgondolata is ide kapcsolható: történelmében és kultúrájában a tájegység sokkal inkább a Felvidékhez tartozik, mondhatni a Felvidék déli nyúlványa a Cserehát, szellemi/eszmei értelemben, s ez érthetővé teheti számunkra igazi lényegét. Ennek hangsúlyozását azért érezzük fontosnak, mert úgy véljük, egy sikeresebben működő oktatási programnak mindenképpen ebből kellene kiindulnia.

Bevezető gondolataink között kell még szólnunk kutatási módszerünkről is. Tanítóként 1990-től adatott meg a lehetőség Csenyéte életének, társadalmának aprólékos és gondos megfigyelésére. Mivel az együttélés és az aktív pedagógiai munka nem adott lehetőséget tárgyyszerű rögzítésre, s céloom sokkal inkább a történéseknek, magának az itt élő embereknek érzelmi és szellemi világának átélése volt, nem is merülhetett fel egy módszeres pedagógiai kutatásnak a lehetősége. Ma, e sorok írásakor viszont fontosnak érzem a kavargó gondolatok rendszerezését. Ehhez szükség van egy más, sokkal inkább külső megközelítésre. Ahhoz pedig, hogy a Cserehát egészét tudjam látni, szükség volt más települések megfigyelésére is.

Tanulmányunk első része adja „kutatásunk” tapasztalati háttérét. A második részben egy sajátos elméleti rendszer felállítása érdekében az összehasonlítás eljárását alkalmaztuk. Itt valójában Csenyéte és Rakacaszend települések mai helyzetét, önmagához és környezetéhez való viszonyát helyeztük egymás mellé annak érdekében, hogy a jövőt illetően konkrét javaslataink legyenek a Cserehátért dolgozó pedagógusoknak, szociális munkásoknak, s persze mindazoknak, akik tenni kívánnak e mostohán kezelt régió sorsáért.

I.

Feleségemmel és csenyétei tanító kollégáimmal kilenc évig dolgoztunk az egykori Abaúj-Torna vármegyei Cserehát egy külvilágtól elzárt kistelepülésén, Csenyétén. Pedagógiai próbálkozásaink középpontjában a falu cigány iskolás gyermekei álltak, s ez, valamint az igen zárt környezet kínálta a lehetőséget, hogy szabadon gondolkodjunk és munkálkodjunk tanítványainkért és a helybeli lakosságért. Még az azóta eltelt hét év után is nehéz bármiféle értékelésbe bocsátkozni. Sajnálatos tényként kell elkönyvelnünk, hogy az általunk indított kezdeményezések nem folytatódhattak Csenyétén. (1) Azok a gyermekek, akik részesei voltak törekvéseinknek, néhány kivételtől eltekintve, már befejezték általános iskolai tanulmányaikat. Számukra jóval nehezebb, szinte megoldhatatlannak látszó kihívást jelentett a középiskola elvégzése. Jóllehet vannak néhányan, akik ezt az akadályt is sikerrel vették, de szinte biztosra vehető, hogy sem közülük, sem pe-

dig a jelenlegi iskolások közül a közeljövőben nem fognak tanulmányokat folytatni a felsőoktatásban.

E rövid értékelés másik oldalaként kell megemlítenünk tanítványaink igény szintjének, kulturáltságának emelkedését, bár ez kétségkívül nehezebben megfogható, hiszen mihez képest mondhatjuk azt, hogy nőtt bennük az igényesség? Nyilván egyedül mi lehetnénk azok, akik az összehasonlítást elvégezhetnénk, s majd ezt követően – a csenyétei publikációk sorát bővítendő – a nyilvánosság elé lehetne tární ez irányú következtetéseinket. Pedagógiánk bemutatására, összegzésére számos kiadványban kísérletet tettünk. Ezek közül a legjelentősebb a Csenyéte Antológia (*Kereszty és Pólya*, 1998, 2002), mely híuen mutatja be a kilenc tanévet. Kötetünkre leginkább a bensőségeség jellemző. Elmélyült,

Evidencia volt számunkra az, hogy a hagyományosabb pedagógiával, a poroszos irányvonalal mindenképp szakítani kell, de teljes mértékig egyetlenegy reformiskola mellett sem tudtuk magunkat elkötelezni. Ehhez egyrésztől hiányoztak a feltételek, másrészt a csereháti világ éles kettőssége, mély bezárkózása, magába fordulása, mindenfajta kitörés, feljebb emelkedés gondolatának elhárítása, valamint az itt élők belső érzelmgazdagsága, saját kapcsolati rendszerük kifinomultsága és tisztasága semmilyen körülmények közepette nem bírt volna el egy Csenyétére vagy akár a régióba kihelyezett reformiskolát.

érzelemmel telített kapcsolatot sugároz a kötet valamennyi oldala. A kötet alapkonceptiója, mondhatni, pedagógiánk vezérfonala volt. Úgy véltük, csak a gyermekekre figyelő, a gyermeket teljes mértékben elfogadó, a vele együtt gondolkodó alaphelyzet vezethet eredményre, s lehet mindenfajta csenyétei pedagógiai próbálkozásnak a kiindulása. Meglehet, első látásra nem tűnik újnak ez utóbbi gondolat, de ha közelebről is szemügyre vesszük pedagógiánk alapelvét, megfigyelhető e kapcsolat sokirányú szerteágazása, több síkon való haladása, mélységei, életket és sorsokat meghatározó ereje, akár a gyermek, akár a tanító szempontjából. Míg a külvilág megszállott misszionáriusi munkaként értékelte csenyétei tanítóskodásunkat, addig mi egészen más hozzáállással, attitűddel közelítettünk e sajátos, alvó, szellemileg is vákuumban élő világ felé. Egyrésztől igyekeztünk minél több időt tölteni a gyerekekkel mind az iskolában, mind pedig a faluban. A csenyétei cigány gyermek élete, az irányunkba történő önzetlen szeretete erőforrásként szolgált számunkra. Sok esetben arra kellett rádöbennünk, hogy nekünk kell tölük tanulni, hogy mi vagyunk a tanulók s ők a tanítók.

Másodsorban igyekeztünk a falu kapuit szélesre tární a külvilág felé. Szükség volt arra, hogy pedagógiai fejlesztésbe fogjunk. Látható volt, hogy a régió pedagógusaira, az itt élő értelmiségiekre, akik eleve reménytelennek ítélték mindenfajta pedagógiai próbálkozást a csenyétei gyermekek számára, nemigen támaszkodhatunk. Néhány év leforgása alatt – köszönhetően szakmai segítőinknek – sikerült megvalósítani egy olyan programot, amely biztosította gyermekeink számára az alapok elsajátítását (*Kereszty*, 1998, 2002; *Komaság*, 1998, 2002). Mindennek formai keretei sem a szokványosak voltak. Ismeretlen volt például számunkra a bukás, mert lehetőség szerint mindig arra törekedtünk, hogy a lemaradóknak se kelljen tanítót váltaniuk őszi tanévkezdéskor. A kölcsönösség, a partneri viszony kifejeződött saját szokásrendszerünkben is. Igyekeztünk problémáinkat közös fórumon, beszélgetőkörökön megvitatni. Igaz, ebből a magunk alkotta világból alig-alig értettek valamit a szülők, s ezért alkalmanként éles bírálatokban, indulatos támadásokban volt részünk. A fe-

szültté váló helyzetet oldandó egy ízben maguk a gyerekek javasolták, hogy a békesség érdekében jobb, ha iskolai életünkben visszatérünk a magázásra. Ennek mindenki részéről való elfogadása is jól példázza azt, hogy mennyire fontos volt számunkra a szülők megnyerése és az iskola életébe való fokozatos bevonásuk megszervezése. E törekvés legszebb példái az általunk szervezett rendezvények és közös ünnepségek, helyi szokások felelevenítése (Pólya, 1998, 2000, 2002; Kovalcsik és Kubinyi, 2000).

A falu életének feltárása, múltjának és szokásvilágának megismerése újabb és újabb kérdést vetett fel. Vajon jó úton járunk-e? Helyes-e a választott pedagógiai alap, a kiindulási pont? Túlzás lenne azt állítani, hogy elgondolásainkban minden esetben a tudatosság vezetett bennünket. Választásainkra, döntéseinkre sokszor az ösztönös megérzés volt a jellemző. Evidencia volt számunkra az, hogy a hagyományosabb pedagógiával, a porosz irányvonallal mindenképp szakítani kell, de teljes mértékig egyetlen reformiskola mellett sem tudtuk magunkat elkötelezni. Ehhez egyrészt hiányoztak a feltételek, másrészt a csereháti világ éles kettőssége, mély bezárkózása, magába fordulása, mindenfajta kitérés, feljebb emelkedés gondolatának elhárítása, valamint az itt élők belső érzelmegzaltsága, saját kapcsolati rendszerük kifinomultsága és tisztasága semmilyen körülmények közepette nem bírt volna el egy Csenyétére vagy akár a régióba kihelyezett reformiskolát. Az évek múltával kell levonnunk azt a következtetést pedagógiánkkal kapcsolatosan, hogy e kérdés átfogó megoldásának lehetőségét semmiképpen nem az alternatív pedagógiák alapkoncepciójában kell keresnünk (Pólya, 2000, 2001). Természetesen itt külön kell választanunk a tanítói gyakorlatot – ahol hasznos, ha jelen van a pedagógiai alternativitás – az iskola szellemi, eszmei célkitűzéseinek kezdőpontjától. Talán túlságosan is elfoglalt bennünket a helyes módszerek megtalálása, gyermekeink készség- és képességfejlesztése. Ebből következően nem adódott mód saját, nevelésméletileg is igazolt koncepció létrehozására.

Nem kérdés az iskolák szükségessége a régióban, de emellett egy olyan pedagógiai rendszer kidolgozása is elkerülhetetlennek látszik, amely a legmesszebbmenőkig belső, szerves fejlődés eredménye, s nemcsak fejlett technikai apparátussal bír, hanem pedagógiai elméletében is saját megalapozottsággal rendelkezik. Semmiképpen nem tartjuk tehát célravezetőnek a csenyétei iskolához hasonló iskolák alapításakor alternatív koncepciók átgondolatlan és elhamarkodott alkalmazását. Érdemes ehelyütt összehasonlítani a sok tekintetben rokon csenyétei, továbbá a Lázár Péter nevéhez fűződő nyírtelki, valamint az Imrei István munkásságához kötődő tiszabői iskolákat (Lázár, 1999; Imrei, 2004). A körülmények, megalakulásuk, gyors szárbaszökkenésük és hanyatlásuk szinte teljesen azonos módon és időben ment végbe. Azt feltételezzük e három iskolával kapcsolatban, hogy kezdeményezésüknek nemcsak a feltételek és lehetőségek romlása miatt nem lett folytatása, hanem azért is, mert nélkülözniük kellett az elmélet és gyakorlat helyes egymásra épülését. Hogyan is lehetne pedagógiai alapozottságról beszélni e három iskola esetében? Ennek részletes és aprólékos kidolgozása az eddigi tapasztalatokat fölhasználva csak most kezdődhetne. De hol és mikor kezdődjék meg ez a szerves fejlődésből kinövő pedagógiai koncepció? Milyen szakmai lehetőségekkel és milyen háttérrel rendelkezzen az a pedagógia, amely eleve evidenciaként kezeli a cigány gyermekek alap-, közép- és felsőfokú oktatását, amely eleve csak integrációban képes gondolkodni, amely képes szemléletformálásra, a rossz beidegződések áthidalására? De lehet-e szemléletet formálni, változtatni egy hosszú évek óta (gazdasági és szellemi értelemben egyaránt) vegetáló régióban, ahol a lakosság képtelen saját erői és lehetőségei kamatoztatására? Miért is fogalmazódnék meg bennük az a gondolat, hogy a fejlesztésre, fejlődésre épp a cigányság lehet az egyik legjobb erőforrás? Hogyan történjék mindez? Kimerítő választ jelen tanulmányunkkal magunk sem adhatunk. Javaslatunk csupán annyit lehet a hátrányos helyzetű gyermekeket tanító iskolák pedagógusainak, hogy gondolják át alaposan programjuk célkitűzéseit, s bánjanak kellő megfontolással, körültekintéssel választott módszereikkel kapcsolatban.

A csereháti régió felzárkózásának tehát létkérdése a cigányság iskoláztatásának megoldása. Ez valamennyiünk érdeke. A cigányság felzárkóztatásának megoldási nehézsége érthetően nem csak pedagógiai jellegű: elkülülhetetlennek látszik a szociális felkarolás is. Magunk is bizakodással tekintünk az uniós támogatási rendszerre épülő projektekre, melyek jó része vidékfejlesztést céloz meg. Bízunk abban, hogy az innováció ténylegesen eléri a Csereháton élőket is. Viszont a kedvezőbb gazdasági háttér nem feltétlenül fogja magával hozni az itt jelentkező legégetőbb kérdések megoldását. A fellendülés, a gyarapodás nem fogja megszüntetni a cigányság teljes elkülönülését. (2) Sőt lehet, hogy a szegregáció még növekedni fog, s évszázados rossz beidegződéseink mit sem fognak változni.

Vajon a fejlődést követően a falvakból kitelepedettek unokái, a másod- és harmadgeneráció vissza fog-e menni a faluba, oda, ahonét ősei származtak? Hogyan érhetnék el azt az ideális helyzetet, amikor a különböző származású gyermekek ténylegesen együtt nevelődhetnek? A kedvezőtlen folyamatok, amelyek még ma is rombolóan hatnak, viszszafordíthatók, megállíthatók-e?

Vajon lesz-e valaha olyan író, publicista, szociológus, történész, kultúrtörténész, antropológus, esetleg pedagógus, aki következetesen, mintegy lépésről lépésre képes bemutatni a csereháti falu sajátos alakulásának, változásának egyes fázisait? (3) Ha alaposabban szemügyre vesszük ezt az emberöltőnyi idő óta tartó visszahúzó folyamatot, más oldalról, a cigány lakosság felől nézve haladást és kulturális fejlődést látunk. Igaz, ez a fejlődés „megkéssett” fejlődésként értékelhető. A hétköznapi praktikum felől nézve a dolgot, a különbségek jól szemügyre vehetők a parasztporták működtetésében, használatában. A legigényesebb és legtörekvőbb cigány családok igyekeznek kihasználni az új életformából adódó lehetőségeket: kertet művelni, állatot tartani, évente meszelni és élvezni a tágas porta, a nagyobb lakás adta előnyöket. Ám a gazdaság működtetése közel sem olyan, és nem is lehet olyan fejlett, mint amilyen az a parasztlakások idejében megszokott volt. Nem lehet, hiszen egy falusi gazdaság működtetéséhez idő és tapasztalat kell. Ezzel jobbra csak azok a családok rendelkeznek, akik régebben is kapcsolatban álltak a parasztsággal, akik korábban napszámosokként, majd a szocialista időszakban tsz-dolgozóként tevékenykedtek. Az itt szerzett tudást igyekeznek ma is kamatoztatni az a néhány feltörekvő család, akik mindig is gondot fordítottak életminőségük növelésére. A fejlődés tehát ezen a téren szembevetendő, de a pontos és precíz működtetéséhez újabb és újabb évtizedeknek kellene eltelniük. Egy újabb lépcsőfok megtételét jelenthetné Csenyétén az, ha például a házak előtti kiskertben a burgonya helyett (vagy mellé?) rózsát és más virágokat ültetnének. Mindezzel nem azt kívánjuk kifejteni, hogy a falusi cigányságnak feltétlenül ugyanazt az utat kell bejárnia, mint elődjének. Ehelyütt csak magát a fejlődésre való képességet, a tudás különböző módoszatainak megszerzésére irányuló törekvést véltük hangsúlyozandónak. Véleményünk az, hogy a fejlődésre való képességnek van egy kulturális vonatkozása, mert e nélkül aligha lehet fejlődésről beszélni. Csak az ebben való jártasság teszi képessé az embert, hogy el tudjon rugaszkodni a mindennapok nehézségeitől. Maga a kultúra teszi, teheti hajlékonyá a jellemet, s képes megnevelni és értelmet adni a legszegényebbek életének is. A belső jellemformálás is csak a kultúra közvetítésével valósulhat meg. Ha most e téren fordítjuk figyelmünket a csenyétei két különböző etnikumra, akkor megint azt figyelhetjük meg, amit már fentebb is megállapítottunk: a cigányok nyelvükben, szokásaikban, énekeikben is követik a parasztságot, ám kettőjük szintje nem volt és nem is lesz azonos. Más minőség a cigányság kultúrája, sokban eltér a parasztságtól, annak ellenére, hogy helyenként a két kultúra már-már azt a látszatot kelti, mintha azonos gyökérből származna. Itt még csak részben sem lehet érvényes „megkéssett” fejlődésről beszélni, bár kétségtelen tény, hogy a csenyétei cigány dalkultúra sok mindent megőrzött, olyan dalokat és énekeket, amelyeket a parasztlakások már réges-régen nem tartanak magukénak. Ilyen például a halottvirrasztásos dalkultúra, melynek külön érdekessége (református milióban!), hogy azok mélyen vallásos Mária-énekek (*Kovalcsik és Kubinyi, 2000, 24–25.*)

Talán az egyik legjobb lehetőséget adja az együttélés, a közös kultúra használatának bizonyítására a helyi csenyétei folklór megismerése. Ez mondatja ki velünk azt a tényt, hogy életében közösségre talált a két kultúra. Vajon nem ezt kellett volna áthagyományozni, nem ennek mentén kellett volna a kezdet kezdetén, az iskolázás hajnalán kialakulnia mindenfajta hivatalos pedagógiának? A hivatalos iskola intézménye alig figyelte erre a sajátos ságra, s valójában ma sem igen veszi figyelembe azt, hogy a mindennapokban mégis lépten-nyomon integrációval találkozunk. E tekintetben érdemes újragondolni és átértékelni Csenyété történetét és kultúráját, s persze nemcsak Csenyétéét, hanem sorra mind valamennyi faluét, mert azok egytől egyig külön egyéniséggel bírnak, külön színük, külön lelkük van, s e táj megmagyarázhatatlan kettőssége, hogy a bomlás mellett mindig képes újat hozni, mindig képes virágozni, s végre e virágzás áldásait kellene észrevennünk, erre kellene figyelmünket fordítanunk. Ezt kellene már végre föltárni tudományoknak és művészeteknek, s bemutatni nemcsak a társadalom egészének, hanem elsősorban az itt élőknek. Elsősorban azért, hogy legyen miből táplálkozni, hogy legyen miből szellemi alapot létrehozni a csereháti iskoláknak.

Nincs nagyobb szegénység annál, ha egy országrésznek, régióknak, tájegységnek és a tájhoz tartozó falvaknak nincsenek írói és költői, tudósai és művészei. Ettől legalább annyira szenvednek a Csereháton élők, mint a munkalehetőségek hiányától. Itt élő vagy itt született, itt nevelkedett írókról nemigen beszélhetünk, még kevésbé táj- vagy portréfestőkről.

Néhány kivételt azért meg kell említenünk. Például a hatvanas években Csenyétén szolgálatot teljesítő református lelkészt, Sükös Pált, aki jól ismerte a falu múltját. Írt egyházának, iskolájának történetéről, s hogy a falu iránti elkötelezettségének nyomatékot adjon, novellát írt az ellenreformáció viharos időszakáról, arról, hogy a falu menedékkül szolgált az üldözött prókátoroknak (Sükös, é. n.). Novellájában kifejeződik saját keserősége is afelett, hogy mennyire nem tudott szót érteni a szomszéd falu plébánosával. Írói figyelmét nem kerüli el a csereháti táj megjelenítése, a ködös, hideg őszi estében való botorkálás, a csereháti nehéz sár dagasztása.

Az elkülönült völgyfalvak saját világukat építgetik történelmük során, saját bajukkal küszködnek, s nem igazán találják a párbeszéd és az alkalmankénti összefogás lehetőségét. Fejlődésük útja nem belső adottságaikból következik, hanem azt tőlük teljesen idegen szervezetek, bürokratikus intézmények határozzák meg. Jó példa erre az iskoláztatás alakulásának története is. A falu életében együtt nevelkedtek a különböző származású gyermekek, számos alkalommal tevékeny részesei voltak a legszegényebbek is. A hivatalos állami oktatás színhelyén mégis megtörténik a kettéválasztásuk.

Cserehát másik írója, mondhatni: a ma élő egyetlen, a viszlói származású görög katolikus pap, Kisfalusi János. Számos könyvet adott ki, főleg vallásos tárgyúakat, valamenynyit magánkiadásban. Küzdelmes életének legszebb éveit Csenyété szomszédságában, Rakacán töltötte. Papként irányította, szervezte a falu életét, munkásságának ma is nyoma van. Törekedett arra, hogy a helyi cigányság is minél inkább bekapcsolódjék az egyházi életbe. Kisfalusi János nevéhez kötődik a rakacai búcsú „intézményének” megalkotása, bevezetése. Várat még magára írói munkásságának értékelése és megismertetése.

A Cserehátal kapcsolatba hozható írók sorában még két nevet kell megemlítenünk, Arany Jánosét (*A nagyidai cigányok* kapcsán) s Márai Sándorét. Utóbbiról tudnunk kell, hogy kassai származású volt, gyermekkorát Kassán töltötte, s egész életében ragaszkodott, kötődött szülővárosához. Kassa tájegységileg már nem nevezhető a Cserehát részének, de nem szabad elfelejtenünk, hogy történelmében, kultúrájában, építészetében milyen sok rokon vonást mutat. Ha csak épp az építészetet tekintjük, észrevehetjük, hogy a kistelepülések településszerkezetükben mintegy hú másai a történelmi Kassa főterének. E vonatkozás mellett már csak azért sem mehetünk el, mert ezáltal az egész Cserehát kultúráját egy nagyobb egészbe, a Felvidék kultúrájába helyezhetjük bele. Kérdés, hogy szükség van-e mindeerre. Érhet bennünket az a vád, hogy túlságosan messzire kanyarod-

tunk. Kérdés az is, hogy mennyiben kapcsolhatóak gondolataink Márai írói tevékenységéhez. Mindenesetre érdemes volna műveiben megtalálni azokat a szálakat, amelyek utalhatnak, akárcsak hangulatilag, érzelmileg a Cserehátra.

A zeneművészet és dalkultúra terén némileg könnyebb a dolgunk. Itt, ha nem is nagy számban, de találunk jeles, kimagasló művészt. A gagybátori születésű népdalénekesre, Béres Ferencre gondolunk. Ő a leghíresebb s a legmesszebbre jutott csereháti művész. Életének, művészi pályafutásának sajátos része a cigány muzsikussal való kapcsolata.

Vajon miért nem volt lehetséges a kiemelkedés egyetlenegy cigány muzsikusként sem? Miért nem járható ez az út sem a csereháti cigányság számára? Meglepő és elgondolkodtató, hogy milyen természetességgel kezelik a zenei akkordok világát. Ezt magunk is tapasztalhattuk az iskolában. Voltak ezen a téren reményeink, elképzeléseink, hogy talán majd az énekes Dávid Kiss Renáta vagy a gitáros Horváth Krisztián lesznek az első nagy tehetségek, akik eljutnak majd a főiskoláig. Egyrésztől azonban kevésnek bizonyult a szülők támogatása, maguk sem hittek a kiemelkedésben, s nem is igazán gondolkodtak, gondolkodhattak gyermekeik iskoláztatásáról, továbbá az iskola sem volt kellőképpen fölkészülve a tehetség kiemelésére.

Nem kérdéses számunkra, hogy énekesi pályafutása elválaszthatatlan a csereháti dalkultúra egészétől, s így természetesen a cigányzenétől.

Úgy tűnik, önmagában a zenei tehetség még nem elégséges a kiemelkedéshez. Kell a jó szülői háttér, amely képes támogatni a tehetség följebb jutását, s emellett kell a jó pedagógus is, aki képes előrelátni, képes szervezni, kapcsolatot létrehozni városi iskolák pedagógusaival, mert a továbbjutás útja csak a városon keresztül valósulhat meg. Vajon miért nem volt lehetséges a kiemelkedés egyetlenegy cigány muzsikusként sem? Miért nem járható ez az út sem a csereháti cigányság számára? Meglepő és elgondolkodtató, hogy milyen természetességgel kezelik a zenei akkordok világát. Ezt magunk is tapasztalhattuk az iskolában. Voltak ezen a téren reményeink, elképzeléseink, hogy talán majd az énekes Dávid Kiss Renáta vagy a gitáros Horváth Krisztián lesznek az első nagy tehetségek, akik eljutnak majd a főiskoláig. Egyrésztől azonban kevésnek bizonyult a szülők támogatása, maguk sem hittek a kiemelkedésben, s nem is igazán gondolkodtak, gondolkodhattak gyermekeik iskoláztatásáról, továbbá az iskola sem volt kellőképpen fölkészülve a tehetség kiemelésére. Lehetőségeink ezen a téren igen korlátozottak voltak: ha alkalom adódott, engedték, hogy az iskolai oktatás keretei között muzsikáljanak. Ennél jóval többre lett volna szükségük tanítványainknak. De vajon lett volna-e szorgalmuk az

összhangzattan tanulásához, Bach- és Beethoven-darabok eljátszásához? Hány emberöltőnek kell elteltie ahhoz, hogy végre megszülethessék a Cserehát Rácz Aladárja?

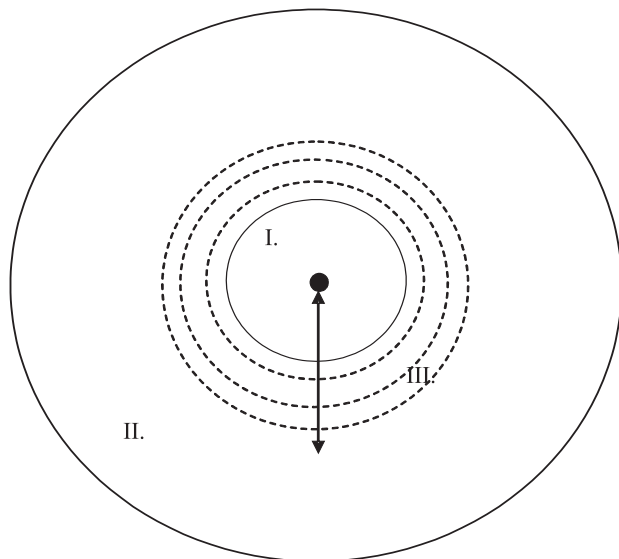
Két példa: Csenyéte és Rakacaszend

Tanulmányunk második része elméletibb jellegű. Az itt leírt modell egy lehetséges megoldást kínál fel mind Csenyéte, mind pedig a Csereháton élőknek. Igaz, kevésbé várható, hogy a cigányság iskoláztatásának kérdése, felemelésük és társadalmi szerepük növekedése a közeljövőben rendeződni fog. Feltehetően még igen messze járunk a tényleges megoldástól. Modellünk empirikus hátterét fentebb már bemutattuk. Mindenkép-

pen szükségesnek éreztük a továbblépést Csenyéte kérdésében, hiszen helyzetének sokoldalú feltárása szociológiai, néprajzi és pedagógiai szempontból túlnyomórészt megtörtént. Ezt a képet persze lehet színesíteni, kiegészíteni, ám egy újbóli pusztá helyzetteltárással, értékeléssel már nem elégedhetünk meg. Csenyétén szerzett tapasztalatainkat, s a falu jelenlegi állapotát egyetlen modellbe kívánjuk sűríteni. Modellalkotásunk során is törekedtünk egy összetettebb kép bemutatására, problémáink sokoldalú megközelítésére. Ezért követni kívánjuk fentebb megfogalmazott elvünket: a falu problémája környezetével, azzal a régióval együtt érthető meg, amelynek része. Ennek a gondolatnak a továbbfolytatásául éreztük szükségesnek modellünkbe bevonni egy másik csereháti település, Rakacaszend példáját. A következőkben e településnek jellemzőit írjuk le.

Rakacaszend lélekszámában és nagyságában hasonló Csenyétéhez, de adottságai összehasonlíthatatlanul kedvezőbbek. A Rakaca patak partján fekvő falu a Krasznokvajda és a Rakacai víztározó között húzódó úton helyezkedik el. Természeti adottságai kiválóak. Ez s műemlékei kedveznek a turizmusnak. Lakosságának összetétele is jobb képet mutat a zsákutcás faluhoz képest: megközelítőleg azonos a többségében görög katolikus vallást gyakorló őslakos parasztság és a fiatalabb generációt képviselő cigányság aránya. Munkavállalásra itt sincs lehetőség, aki teheti, ingázik Szendrőre, Edelénybe és Miskolcra. Fontos tényezőként tartjuk számon a megélhetés jellemzőinek vázolásakor, hogy az őslakosság a tsz-ek megszűnése után sem, és a mai piacgazdasági feltételek ellenére sem hagyott fel teljes mértékben mezőgazdasági tevékenységével, igaz, ez már szinte kizárólag a háztáji fenntartására korlátozódik. A szendi parasztság önellátásra rendezkedett be. Életüknek érthetően legfőbb kérdése a falu jövője, hiszen mi lesz akkor, ha a falu Csenyéte sorsát követi? E borúlátó gondolat ellenére sem mondható kilátástalannak a település helyzete. Mai viszonyaiból következtethetünk Csenyéte hajdani, 50-60 évvel ezelőtti állapotára. Számunkra nagyon megnyerő az az összkép, amit kutatásunk során láthattunk. Mindemögött ott állhat a görög katolikus egyház aktív jelenléte a falu egész életében, valamint a szintén ide kapcsolható rakacaszendi Mária-kultusz (4), melyet ön maga számára sikeresen intézményesített a lakosság. Mi azonban a külső megnyilvánulások mögött mélyebb okot kívánunk keresni. Bennünket az készlet gondolkodásra, hogy az elhagyott vagy szinte már alig-alig létező csereháti települések sorában miért találni olyat, ahol az életnek rendezett menete van, ahol a parasztság és cigányság között nem szélsőséges elkülönülést, hanem együttélésre utaló jeleket figyelhetünk meg. Folytathatnánk a sort az egyes történelmi korok épületeivel vagy a csereháti dalrepertoárt, a falu múltját, sorsának alakulását jól ismerő paraszttal, netán az egyedülálló módon minden felekezettel – így az izraelitát is – magába foglaló temetőjének említésével és nem utolsósorban a szabadidejét „brigézés”-sel töltő cigány fiatalság felemlítésével. Ezek a megnyilvánulások is utalnak valamire, egy mélyebb összefüggésre, amely a falu életében szellemi erőként önállósodott, s képes hatni az élet minden területére. Ez a spiritualitás adhat magyarázatot a fennmaradásra csakúgy, mint a jövőbeli boldogulásra is. Úgy véljük, e teljes mértékben szellemi/eszmei dolog egyrészt fölötte is áll a napi valóságnak, másrészt a létezők lényegi magvát is adhatja. A közöttük jelentkező összefüggést kívánjuk láthatóvá tenni, modellálni *1. ábrán*kon.

Mivel rakacaszendi kutatásunk kezdeti szakaszban jár, s vizsgálódásunk elsősorban az őslakosságra és a helyi egyházi vezetésre koncentrálódott, nincs még híuen rögzített képünk arról, hogy az itt élő cigányság miként viszonyul a kialakított tradíciókhoz, s még inkább arról, hogyan is vélekednek saját feladatukról és szerepükéről a jövőt illetően. E téren kedvező lehet számukra az, hogy néhány évvel ezelőtt a fővárosból népes családjával ideköltözött ambiciózus pap, Tóth András a már nem működő iskolát megnyitotta a cigány szülők gyermekei számára. A görög katolikus egyház kezelésébe került iskola fő nevelési elvei nem voltak kérdésesek. Úgy véljük, e téren az egyik legérdekesebb kérdés az, hogy a felnőtt cigány lakosság hogyan viszonyul a falu szellemi arculatához, miként lehet majd

1. ábra. A spirituális és a mindennapi valóság összefüggésének modellje.

I. A spirituális tartomány. II. A mindennapi valóság területe.

III. A területek közötti átjárhatóság jelzése.

dennapi létezés faktora). Táblázatunk bal oldalán a magasabb rendű eszmeiséget hordozó faktorokat helyeztük el. Közülük az első – a legmagasabb szellemi/eszmei létezés területe (lásd az 1. táblázat első oszlopát) – az, ami számunkra a legfontosabb. Ehhez kapcsolódik szorosan a vallásosság gyakorlása. Véleményünk szerint ez utóbbi tölti be a két terület, a spiritualitás és a mindennapi létezés megnyilvánulásai közötti átmenet szerepét.

1A. táblázat. A falu működését irányító területek és jellemzőik (Rakacaszend)

Magasabb rendű eszmeiséget hordozó faktorok		A mindennapi létezés faktora				
Spiritualitás* (szellemi/eszmei)	Vallásosság gyakorlása	Természeti és kulturális adottságok	A létezés elemi szintje	Kapcsolatok, szervezethez	Hagyományok, szokások	Oktatás, továbbjutás
Hit egy magasabb szintű létezésben, melynek érvényessége soha nem kérdőjelezhető meg, és amely mindig és mindenhol jelen van, az élet valamennyi területén.	Egyházi, falubeli és családi szokások őslakosságánál és a cigányságnál. – Mária kultusz felelevenítése, – a közösség ünnepei az egyházzal közösen.	Vonzó természeti környezet, műemlékek, jó természeti fekvés és megközelítési lehetőség.	Berendezkedés az önellátásra. Állattartás, háztáji gazdaság, kertművelés, kiskereskedelem.	Kapcsolat szomszédokkal, más falubeliekkel, külvilággal. A különböző etnikumok közötti jószomszédi viszony megléte. Az önkormányzat és az egyház együttes jelenléte a falu életében.	Legendák, mondák, történetek, falutörténet, jellegzetes életutak, helyi énekes és zenei hagyományok, játékok, pl. „brigézés”	A görög katolikus egyház által irányított óvodában és iskolában a vallásos nevelésen és a helyi szokások megtartásán alapuló pedagógia.

megnyerni a vallásos élet iránt, s miként lehet egyre jobban megéreztetni velük azt, hogy fontos szerepük lehet a falu további sorsát illetően.

Modellünk értelmezése – a továbbiakban Csenyétére is kívánjuk vonatkoztatni. Ahhoz, hogy a spirituális és az érzékelhető valóságot konkrétumokkal is el tudjuk látni, szükségünk van egy újabb dimenzió felhasználására, amit egy táblázatos rendszer segítségével kívánunk érzékeltetni. (5) Ebben soroltuk fel a falu életének domináns szerepet játszó területeit, öt faktor segítségével, ezt figyelhetjük meg a táblázat jobb oldali részén (A min-

1B. táblázat. Javaslatoak a fejlesztésre

Magasabb rendű eszmeiséget hordozó faktorok		A mindennapi létezés faktorai				
Spiritualitás (szellemi/eszmei)	Vallásosság gyakorlása	Természeti és kulturális adottságok	A létezés elemi szintje	Kapcsolatok, szervezetheg	Hagyományok, szokások	Oktatás, továbbjutás
A falura ható spirituális rendszer fenntartása, további működtetése. Talán ez a legproblematisabb az egész rendszerben. Pl.: Hogyan vonható be ebbe a cigánység?	1. Közös részvétel lehetőségének megteremtése ünnepeken, egyházi rendezvényeken. 2. A cigánység bevonása az egyházi életbe, legyenek tevékeny részesei a liturgiának.	1. Tudatos természet- és környezetvédelem. 2. Faluturizmus fejlesztése. Milyen tartalmakban részesüljenek az idelátogatók? (A turizmus veszélyeit ajánlatos elkerülni!)	1. Állattartás. 2. Földművelés. 3. Kézműveség. 4. Szolgáltatás. Az önfenntartó rendszer részesei lehetnek-e a rakacaszendi cigányok? Hol kapcsolódhatnak be? Mik lehetnek a számukra is hasznos tevékenységformák?	1. Feltárni a két etnikum kapcsolatainak mélységét. 2. Feszültségek levezetése, megoldása 3. Alkalmak keresése közös tevékenység-re. 4. A falu közös irányítása.	1. A falu családörténeteinek felkutatása. 2. Falutörténet megalkotása. 3. Falutörténet interpretálása sokféle módon, változatos megközelítéssel. 4. Egy lehetséges jövőkép megalkotása.	1. Olyan helyzet teremtése, amely vonzóvá teszi a falut, érdekelttá az együttnevelésre adódó alkalmak megkeresésében a környező települések, városok számára. 2. Sokszínű, változatos és érdelemgazdag világ nyújtása városi gyermekeknek. Ez történhet iskolai közetítéssel. Pl.: 2. a. közös rendezvények b. kirándulások, c. vetélkedők, d. erdei iskola stb. 3. Falubeli gyermekek iskoláztatásának követése. Kapcsolati hálók kiépítése közép-, ill. felsőfokú intézményekkel.

Mint arra már fentebb is utaltunk, a spiritualitás egy igen magas szintű – történelmet és kultúrát is meghatározó – fokát figyelhetjük meg Rakacaszenden, míg ilyen szervező erőről napjainkban Csenyéte esetében nem beszélhetünk. Ennek számos oka lehet, a legkézenfekvőbb magyarázat a falu homogénné válásában keresendő: a cigánység önmaga nem képes még egy magasabb rendű eszmeiséghez kapcsolódni. Persze érdekes azon is töprengeni, hogy a nagy múltú református falu milyen szintű spiritualitással rendelkezett korábban, és ebben volt-e valami része az itt élő cigánységnek. Dilemmánkat az adja, hogy a spiritualitás szempontjából érdekes-e egyáltalán, hogy az milyen vallásos megnyilvánuláshoz kapcsolódik. Válaszunk a kérdésre érhetően nemleges. Teljesebb képet kapunk Rakacaszenden, mert itt régóta a görög katolikus vallás a domináns, s magunk is hajlunk arra az álláspontra, hogy alapjában véve a cigánységhez mindig is közelebb állt a színes, látványos és énekléses liturgia.

További vitát képezhet az is, hogy szükséges-e vallásos jegyeket felmutató szellemiséghez kapcsolódnia a csereháti romáknak. Úgy tűnik, hogy ez a lehetőség egyre inkább elvész a modern társadalom embere számára is, mert az élet alapja inkább a tapasztalati világba helyeződik át.

Visszatérve a spiritualitást tárgyaló gondolatmenetünkre, ezt a mi értelmezésünkben nem lehet minden szempontból azonosítani a vallásossággal. E kérdést a falu szempontjából nézve kijelenthetjük, létező vallásossága a legmagasabb szintű szellemiség megvalósítását eredményezi.

A szellemi létezés egy másik sajátos, de mindenképpen alacsonyabb szintű változatát a 2. táblázatban (hatodik oszlop) figyelhetjük meg, ahol is a zenei hagyomány mutatja a legmagasabb szintű létezést, ennek jut domináns szerep a teljes eszmei/szellemiség igényével fellépő spiritualitás mellett. Feltételezhetjük, hogy központi szervező erő híján a valóság valamely faktora is felléphet ilyen szereppel, mint például Csenyéte esetében a zenei hagyomány. E zenei hagyományra azonban még nem mondhatjuk, hogy képes az élet átfogó szervezésére, és hatása is igen bizonytalan, nem tud igazából kapcsolódni az ember létezését döntően irányító tartalmakhoz.

2A. táblázat. A falu működését irányító területek és jellemzőik (Csenyéte)

Magasabb rendű eszmeiséget hordozó faktorok		A mindennapi létezés faktorai				
Spiritualitás (szellemi/eszmei)	Vallásosság gyakorlása	Természeti és kulturális adottságok	A létezés elemi szintje	Kapcsolatok, szervezethez	Hagyományok, szokások	Oktatás, továbbjutás
Jelen van a falu életében igen kezdetleges szinten. Félelem egy ismeretlen lénytől (Muló). Születéskor és halál esetén nő meg leginkább a szerepe.	Nincs szervezett intézménye. A cigányság részéről nem is vetődik fel ennek szükségessége. Az egyházak minimális szerepet játszanak a falu életében. Nem számít a felekezeti hovatartozás. Alkalmaként idegen egyházak befolyási övezetévé válik a falu. Pl.: Jehova Tanúi, Hit Gyülekezete.	A Cserehát legszébb völgye sok romos házzal, egyenetlen faluképpel.	1. Túlélésre való berendezkedés. Napi küzdelem az életért. 2. Állandó kiszolgáltatottságban él a falu többsége. Függés szociális segélyektől, a falut irányító családoktól. 3. Munkalehetőségek híján a környezet teljes föléltésére kényszerülnek.	1. Totális elszigeteltség a külvilágtól. 2. Az őslakosság szerepe minimális a falu életében. 3. Az alkalmilag bejárók szerepe nő meg szolgáltatásban, egészségügyben, oktatásban és irányításban.	1. Helyi zenei kultúra magas szintű művelése. A muzsikálás az élet igenlése, egyenlő a létezéssel. A hiányzó spiritualitás szerepét veszi át. Egy sajátos csereháti zenei hagyomány őrzői a csenyéteiek.	1. Jelentősége igen nagy a külvilág felé való kapcsolattartásban, az életre való felkészítésben. 2. Nem igazán tud perspektívát nyújtani. Nem ad lehetőséget a kitörésre. 3. Nehéz az egyeztetés az irányító szervezetekkel. A szülők alig látják be fontosságát. 4. Súlyos hiba egy speciális iskola működtetése is! 5. Általában pozitív a pedagógusok és a gyerekek kapcsolata. 6. Nehéz a konstruktív kapcsolat kialakítása a szülőkkel.

2B. táblázat. Javaslatoak a fejlesztésre

Magasabb rendű eszmeiséget hordozó faktorok		A mindennapi létezés faktorai				
Spirituális (szellemi/ eszmei)	Vállalosság gyakorlása	Természeti és kulturális adottságok	A létezés elemi szintje	Kapcsolatok, szervezetség	Hagyományok, szokások	Oktatás, továbbbjudtas
Van-e lehetőség megszervezni az életnek keretet adó, az életet szabályozó spirituális-tást? Mi lehet a szabályozó erő?	1. Az egyházak szerepének növelése. 2. Program annak érdekében, mi a katolikus, református és az újabb vallások lényege. 3. Liturgián való részvétel.	1. Házak állagának megőrzése, felújítások, házépítés, középületek rendbe hozása. <i>Létkérdés, hogy ebben a programban aktívan vegyenek részt a falubeliek.</i> 2. Erdőprogram. 3. Vasonca patak tisztán tartása. 4. Egészséges életmódot szolgáló programok. 5. A függőség csökkentése és megszüntetése munkaalkalmak teremtésével.	1. Feltérképezni, mi az, amihez értenek, milyen tevékenységek valósíthatók meg számukra, ami feltétlenül szükséges a napi élethez. 2. Ki hová jár el, milyen kereső tevékenységet végez? Milyen munkát tud otthon végezni, ami növeli az életminőséget? 3. Külső hatékony beavatkozás, segítés ezen a szinten is.	1. Belső szervezetség megoldása. 2. A falu irányításának anomáliáit megszüntetni. 3. Hatalmas-kodók vissza-szorítása. 4. Külső kapcsolatok felvétele, szervezettekkel, alapítványokkal, s segítségükkel cégekkel, üzemekkel, tanfolyamokat nyújtó iskolákkal. 5. Viszony javítása a szomszédos fálvakkal. Bevonásuk a kapcsolatépítő programba.	1. Alkalmak és lehetőségek keresése zenélésre. 2. Program más együttesekkel. 3. Fellépések a faluban és a falun kívül. 4. Életutak, családörténe-tek feltárása, leírása és bemutatásuk. 5. Sajátos hagyományokra épülő rendezvények szervezése.	1. Értékek hangsúlyozása. 2. A falu életének egy egységes rendbe való foglalása. Koordinációs feladatok. 3. A fejlett, modern világ megismertetése. 4. Kitérés utak megkeresése. 5. Sokoldalú kapcsolatok kiépítése (kétirányú) iskolákkal, közép- és felső szinten!

A magasabb rendű eszmei tartalom mindennapokban történő megnyilvánulásait öt területen keresztül kívánjuk szemléltetni. Ennek fokozatosságát is igyekeztünk érzékeltetni, hiszen az első a természeti és kulturális adottságokra vonatkozik, míg az ötödik az oktatásra, a továbbbjudtas lehetőségére mint bennünket kiemelten érdekelt területre. Meglehet, ez utóbbi egy egészen más produktum, nem mutatja közvetlenül a falu belső lényegéhez való kapcsolódást. Szerepe azonban megnő, ha az értékek áthagyományozását feladatának tekinti az iskola. Itt probléma lehet az, hogy milyen mértékig jelenjen meg az iskola programjában a falu szellemiségének és hagyományainak átvétele. Ennek túlzott hangsúlyozása sem lehet szerencsés, mert elterelheti a figyelmet az iskola más fontos feladataitól. A mai tendencia azonban ennek épp az ellenkezőjét mutatja: az iskolák többsége leginkább a tananyag átadására s a gyermekek fokozott teljesítőképességére helyezi a hangsúlyt. Ennek természetesen érthető okai vannak. Viszont az érzelmi nevelést, a közösséghez való tartozást, a felelősségtudatot, a környezet védelmét és szeretetét vagy épp az idős falusiak gondozásához való hozzájárulást leginkább szülőfalujukban tudják megtanulni a gyerekek, tehát a közvetítésben, az értékek folyamatosságában igenis lehet feladata az iskolának.

A csenyétéi kilenc tanév során fokozatosan, évről évre egyre több és több hagyományt és szokást építettünk be az iskola életébe, fölismerve, hogy mennyire szükséges a fenn-tartásuk, továbbadásuk. Egy széteső, önmagát nemigen ismerő közösségnek ugyan adhat impulzusokat az iskola, szervezheti, irányíthatja a falu életét, de a spirituális egészhez való kapcsolódást nem képes megvalósítani, nem lehet feladata, mert az élet ilyen mély szintű rétegeibe nem képes önmaga lehatolni. Ebből következően ennek létrehozására sem vállalkozhat, vagy ha mégis, az egészen biztosan nem fog találkozni a közösség ér-

tékrendjével. Tehát mindenképpen külön kell választanunk az iskolától jövő szellemi hatásokat attól a hatástól, amit egy közösségben meglévő spiritualitás képes megvalósítani. Minden jel arra mutat, hogy Rakacaszenden létezik az életet átfogó és jótékonyan irányító szellemiség. Ez a közösség valamennyi tagjára hat, mindenkire, aki benne él. A hozzá való tudatos kapcsolódás már változó. Persze a jelenség megmagyarázhatatlan, nehezen kutatható és vizsgálható. Számunkra mindig is elgondolkodtató volt az, hogy a sokszor vad és mogorva természetű és kulturálatlan csereháti cigányoknak miért születnek szebbnél szebb gyermekeik. E jelenség megmagyarázhatatlan volt. Talán a gyermekben eleve benne munkálkodik az a szépség, az az erő, ami összetarthat egy közösséget? Megfigyeltük azt is, hogy a tehetséges és értelmes, valamint érzelmekben rendkívüli gazdagságot mutató gyermekek életük 12., 13. évétől milyen módon változnak meg, s mennyire nem képesek az elkerülhetetlen biológiai változás mellett szellemiekben is gyarapodni. E problémát, mely közvetlenül a családi háttérből volt eredeztethető, képtelen volt megoldani tantestületünk. Sokszoros nehézséggel kell szembenéznie a kamaszkorú cigány fiataloknak. Sem a családi, sem a tágabb környezet nem ad részükre megerősítést. Minden részről oly fokú nehézségi erő nehezedik rájuk, melyen felülkerekedni szinte lehetetlen. Miért is csodálkozunk tehát azon, hogy képtelenek a tanulásra felső tagozatban és a középiskolában?

Most térjünk vissza a mindennapi létezés faktorainak elejére, a természeti és kulturális adottságokra.

A két település közötti eltérés az épített környezetben is jól megmutatkozik. Csenyétén igen rendezetlen a falukép, riasztó látvány a sok romos ház, viszont az üres házak bontogatásának semmiféle gyakorlata nincsen a szendi cigányok körében. A középületek és műemlékek is jó állapotnak örvendenek.

Az értelmetlen rombolásnak, a falu házai elfogyasztásának megállítására mi is tettünk több kísérletet is (*Kereszty és Pólya*, 1998, 195–221.; 2002, 78–99.). Ezt az iskola életében egy több évig tartó „Építésszervezet”-tel kívántuk érvényre juttatni. Ennek egyik kulcspontja volt egy játszótér építése az iskola udvarára (*Kereszty és Pólya*, 2002, 235–236.). Ide kapcsolható a református egyház templomrenoválási igyekezete is. Sajnos, ez a szintén elárvult, szép és nagy épület sem kerülte el a sorsát, az évek során teljes bútorzatát eltűzelték. Magát az épületet is csak úgy lehetett megmenteni, hogy külföldi adományokból kívülről teljesen renoválták. Persze a kérdés így is nyitva maradt: minek a templom, ha üresen áll?

A táblázat második részében a fejlesztést célzó javaslataink ezen a területen érthetőek, a fentebbiekből következnek. (7) Csenyétén mindenképp jó volna elérni, hogy változzék a rossz gyakorlat. Faluépítési projektet jól lehet kapcsolni turizmushoz, környezetvédelemhez, az életminőség javításához, hiszen ezek mind munkalehetőségeket teremthetnek. Egy távolabbi jövőben érdemes lenne átgondolni a természetes energiaforrások adta lehetőségeket is. A csereháti dombvidéken jól lehetne hasznosítani a szél- és napenergiát. Reméljük, nemcsak rádióhullám továbbítására alkalmas torony, hanem szélkerekek is fognak majd Csenyéte földe magasodni. Hosszan lehetne még sorolni, hogy milyen programokra nyílna jó lehetőség e vidéken. Számunkra inkább a szellemi tőke egybegyűjtése lenne az igazán fontos. Ez vonatkozhat az élet bármely területére, akár gazdasági, politikai, területfejlesztési, akár művészi megközelítésre gondolunk.

Szintén lényeges eltérés mutatkozik abban, hogy a létezés elemi szintje miképp valósul meg a két településen. Rakacaszend számos csodájának sorában említhetjük azt, hogy dacolva minden nehézséggel, képesek állattartásra, földművelésre. A legtöbb portán látni tehenet, lovat, s érthetően a jószágnak egész évben kell a takarmány, a jó legelő, s ez mind munkával, elfoglaltsággal jár, de ennek köszönhetően rendezett marad a kert, az udvar, a legelők s a falu környéke. Csenyétén az állattartás legfeljebb egy-két hízó ideig-óraig való tartására korlátozódik. Nem kérdéses, hogy e műfaj igen nehezen valósítható

meg a cigányság számára, mégis valamivel nagyobb esély mutatkozik ott, ahol eleven példát is láthatnak maguk előtt. Mindemellett jól tudjuk, a legsúlyosabb kérdés a napi megélhetés biztosítása, ami munkaalkalmak teremtése nélkül elképzelhetetlen. Ez rendkívül nagy problémát jelent a cserehátiaknak, mert nemhogy a cigányoknak, de még az őslakosoknak sem adódik munka végzésére lehetőség. Stratégia lehet a kiváras is, a hosszú távú berendezkedés az önellátásra, reménykedve, bízva abban, hogy a dolgok változnak majd.

A következő faktor a kapcsolatok és a szervezethez. Éles határvonalat kell e szinten is húzni a két település között. Még nem adódott mód arra, hogy részleteiben is végigvizsgáljuk a rakacaszendi két etnikum egymáshoz viszonyulását, ám az együttélés bizonyos szintjét figyelhetjük meg. Ez már egy jóval magasabb minőség annál az általánosan ismert képnél, hogy a település kieső részén utcát kapnak a cigányok, és egymás mellett sorakoznak „szocpolos” házaik. A faluba való beköltözés rendjének természetes menete az, hogy a magára hagyott portát viszonylag olcsón megvásárolja egy cigány család, tehát akarva-akaratlan szomszédja lesz egy vagy több parasztgazdának. Nagyon sok múlik az itt kialakuló szomszédügyi viszonyokon. Jó és rossz példákat magam is ismerek csenyétei múltamból. Közvetlen szomszédágunkban cigányok éltek, de pár házzal tovább egy parasztcsalád is élt még a cigányok közé beékelődve, tehát jó lehetőségem adódott megfigyelni egy-egy család egymáshoz viszonyulását. A legértékesebb tapasztalat persze az, amit maga szerez az ember. Nekem sokat jelentett a nyitottság, az a kimondatlan gondolat, hogy bárki bármilyen alkalomkor, előzetes bejelentkezés nélkül látogatást tehetett a másikinál. E szellemiség tökéletes megvalósítója a falubeli gyermektársadalom.

Javaslataink e téren a falu közös irányítására, a problémák együttes megbeszélésére irányulnak. Semmiképpen nem szeretnénk azt állítani, hogy ideális a helyzet e téren Rakacaszenden. Nem könnyű olyan alkalmakat találni, ahol fizikálisan is együtt lehetnek az őslakosok a cigánysággal. Nem kérdéses, hogy erre jó alkalmat teremthet a hagyományok és szokások felelevenítése, az egyházi rendezvényeken való közös részvétel lehetőségének megteremtése. Rakacaszendi kutatásunk idején meglepve tapasztaltuk, hogy a cigány fiatalok a falu főutcáján egy ősi magyar játékot gyakorolnak, a bigézést, amit errefelé „brigézésnek” hívnak. Meglepetésünkre saját szabályrendszerüket valamennyi játékos betartotta, betartatták egymással. E játék is példája lehet a falu saját kultúrájához való igazodásnak vagy az abból való merítkezésnek, a másik elfogadásának.

Fontosnak érezzük itt szólni a szendi csodáról, a Mária-kultusz felelevenítéséről, melyről egy miskolci egyetemista dokumentumfilmet is készített (*Szabó, 2006*). Ez is teremthet számos jó helyzetet és alkalmat az együttnevelődésre. Ennek persze lehetnek mai változatai is, internetes faluházakban, táncos rendezvényeken, mulatókban, bárhol. A fiatalok úgy is meg fogja teremteni a számára legvonzóbb kulturálódási formát, viszont ez semmiképpen sem mehet az egységes szellemi arculat romlására.

Csenyétén – mint azt már korábban is említettük – kiemelt területként kell kezelnünk a zenei hagyományokat. A falu szellemiségét is leginkább ennek segítségével érthetjük meg. Számunkra elgondolkodtató, hogy nincs egységes gyűjteménye, monográfiája, talán semmiféle kiadványa a csereháti muzsikás társadalomnak. Súlyos hiányként értékeljük ezt, ami szinte már pótolhatatlannak látszik, hiszen az igazi muzsikogenerációk már teljesen kihaltak. Megfejtethetlen és teljesen érthetetlen számunkra, hogy a társadalom milyen rossz hozzáállást tanúsít a cigányzenészek támogatásához. Az itt törvényt szabó modern idők szavát emlegetni, letűnt időkre hivatkozni nem lehet érv. Jó lenne az ismételt fölkarolásuk érdekében többirányú projektet indítani. Zenei tehetségkutatás a Csereháton: egy ilyen átfogó programnak csak hosszú távúnak és előrelátónak kell lennie. A leghetőségesebb énekeseknek, muzsikosoknak mindenképpen a miskolci, a debreceni és természetesen a budapesti zenei konzervatóriumokban lenne a helyük.

Tanulmányunk második részében két csereháti település jelenlegi helyzetét, adottságait helyeztük egymás mellé, s ennek kapcsán fogalmaztuk meg jövőbeli kilátásaikra vonatkozó javaslatainkat. E szándékunkkal érzékletes példát akartunk mutatni a régió településeinek eltéréseire. A felvázolt képet lehetne tovább bővíteni, színesíteni, hiszen van olyan település, melyet a turizmus mentett meg a teljes pusztulástól, s vannak olyanok is, melyek már csak egy-egy romos épületében emlékeztet a hajdani életre. Mindemellett úgy véljük, létezik egy egységes csereháti szellemi kultúra. Ennek felkutatása és beépítése pedagógiai és más programokba adhat lehetőséget az itt élő hátrányos helyzetűek felemelésére, másrészt megalapozhatja egy modern, a haladást zászlajára tűző csereháti értelmiség jövőképét is. A felemelés, a felemelkedés első lépésének az önmagunkba, a múltunkba való nézésnek kell lennie, s csak ezek után fordulhatunk más kultúrák adta ösztönzésekhez.

Jegyzet

- (1) A helyi alsó tagozatos iskola ma is működik. A gyermekek létszáma 60 fő körül van. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy egyetlen pedagógus, egyetlen hivatalos ügyekben eljáró személy, orvos, védőnő nem él a faluban. A falu társadalmi elszigeteltsége szinte teljesnek mondható.
- (2) Példaként hozhatjuk fel a Hollandiában élő, de már egyáltalán nem vándorló cigányközösségeket. Többségük jómódban, rendezett viszonyok között él, de társadalmi, kulturális elszigeteltségük megmaradt.
- (3) Mindenképp figyelemre méltó azoknak a szociológusoknak a munkássága, akik közreműködtek egy

- átfogó Csenyété-projekt megvalósításában. Ladányi János, Havas Gábor és Szelényi Iván nevét kell megemlítenünk. (Lásd írásaikat Csenyétéről: Ladányi és Szelényi, 1998, 2002, 2004, Havas, 1998, 2002.)
- (4) E Mária-kultusz alapját képezi Girhiny Mária helybeli lakos 1956 nyarán történt látomása.
- (5) Lásd az 1. és 2. táblázatot.
- (6) A táblázatok az 1.A. és 2.A. A mindennapi létezés faktoraiban részben találhatók.
- (7) A táblázatok 1.B és 2.B részei.

Irodalom

- Havas Gábor (1998): Csenyété blues. In Kereszty Zsuzsa – Pólya Zoltán (szerk.): *Csenyété Antológia*. BÁR, Szombathely. 32–38. In Kereszty Zsuzsa – Pólya Zoltán (1998, szerk.): *Csenyété Antológia II*. Gandhi Kiadó, Pécs. 15–22.
- Imrei István (2004): A tiszabői Freinet-műhelyről. In Deszpot Gabriella – Diósi Ágnes (szerk.): *Fejéről a talpára. Ismeretek a cigányságról, a cigányságért*. Fővárosi TEGYESZ-ÖNKONET, Budapest. 255–261.
- Kovalcsik Katalin – Kubinyi Zsuzsa (2000): *A csenyétei daloskert. Magyar cigány iskolai énekeskönyv*. Gandhi Kiadó, Pécs.
- Kereszty Zsuzsa – Pólya Zoltán (1998, szerk.): *Csenyété Antológia*. BÁR, Szombathely.
- Kereszty Zsuzsa – Pólya Zoltán (2002, szerk.): *Csenyété Antológia II*. Gandhi Kiadó, Pécs.
- Kereszty Zsuzsa (1998): A csenyétei iskolapélda. In Kereszty Zsuzsa – Pólya Zoltán (szerk.): *Csenyété Antológia* 40–47. In Kereszty Zsuzsa – Pólya Zoltán (szerk.): *Csenyété Antológia II*. 317–325.
- Komaság Margit (1998): Egyéni tervezés. In Kereszty Zsuzsa – Pólya Zoltán (szerk.): *Csenyété Antológia* 88–105. In Kereszty Zsuzsa – Pólya Zoltán (szerk.): *Csenyété Antológia II*. 217–227.
- Komaság Margit – Pólya Zoltán (1999): Projektek a csenyétei iskolában. In Füzfa Balázs (szerk.): *Süss fel nap. Kisgyermekori modellintézmények Magyarországon*. Soros Alapítvány, Budapest. 265.
- Ladányi János – Szelényi Iván (2004): A csenyétei cigány lakosság társadalomtörténetének vázlata 1857–2002. In *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág.

- Ladányi János – Szelényi Iván (1998): Adalékok a csenyétei cigányság történetéhez. In Kereszty Zsuzsa és Pólya Zoltán (szerk.): *Csenyété Antológia*. BÁR, Szombathely. 9–25. In Kereszty Zsuzsa – Pólya Zoltán (2002, szerk.): *Csenyété Antológia II*. Gandhi Kiadó, Pécs. 405–428.
- Lázár Péter (1999): A Kedves-ház pedagógiája. In Füzfa Balázs (szerk.): *Süss fel nap. Kisgyermekori modellintézmények Magyarországon*. Soros Alapítvány, Budapest. 230–264.
- Pólya Zoltán (1998, 2002): Farsang, húsvét, pünkösd és karácsony. In Kereszty Zsuzsa – Pólya Zoltán (2002, szerk.): *Csenyété Antológia. I.* 132–143. és *Csenyété Antológia. II.* 146–161.o.
- Pólya Zoltán (2000): Kilenc év Csenyétén. Iskolakultúra, 12. 80–87. In Andor Mihály (2001, szerk.): *Romák és oktatás*. Iskolakultúra, Pécs. 107–117.
- Pólya Zoltán (1996): A csenyétei osztatlan iskola pedagógiai programja. *Iskolakultúra*, 1. 96.
- Pólya Zoltán (2000): Találkozásaim a csenyétei daloskerttel. In Kovalcsik Katalin és Kubinyi Zsuzsa (szerk.): *A csenyétei daloskert. Magyar cigány iskolai énekeskönyv*. Gandhi Kiadó, Pécs. 31.
- Pólya Zoltán (2002): Csenyétei kiadványok a cigány gyerekek segítéséért. *Köznevelés*, 37–38. 16–17.
- Sükös Pál (é. n.): *A gagyi barát fogja*. Sárospataki Református Gyűjtemény Levéltára At. 2111.
- Szabó Elemér (2006): *Attila kincsei*. Videófilm szakdolgozat. Miskolci Egyetem BTK Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék, Miskolc.